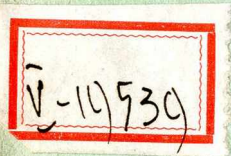

МИХАИЛО З. ЗОРИЋ
ПРОФЕСОР

КРАЉ НИКОЛА ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ

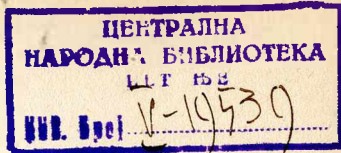
— МЛАДОСТ И ПРВЕ ГОДИНЕ ВЛАДЕ —

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

МИХАИЛО З. ЗОРИЋ
ПРОФЕСОР

120

КРАЉ НИКОЛА ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ

— МЛАДОСТ И ПРВЕ ГОДИНЕ ВЛАДЕ —
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

Никола Петровић-Његош, каснији књаз и потоњи Краљ Црне Горе, рођен је 25 септембра 1841 године на Његушима, од оца Мирка Петровића, великог војводе црногорског, старијега брата књаза Данила, и мајке Стане, рођене Мартиновић, у народу познате под именом „Нане“. Прву своју младост провео је будући књаз црногорски на Његушима исто онако као и остала дјеца из народа. Скакање, бацање камена с рамена, трчање по његушком пољу и пентрање по сусједним ловћенским висинама, било је главно занимање младога сина Мирка Петровића. Али овом безбрижном и слободном сељачком животу морао је једном доћи крај, јер се почело било премишљати у очинској му кући о његовом школовању. Како код куће није могао стећи ни најелементарније школско знање, јер једва ако је могао научити да чита и да пише, одлучише, кад му је било 10 година, да га пошљу на школу у Трст.

Половином фебруара 1852 стриц Николин Данило пође у Русију с намјером да се тамо завладичи и том приликом узне синовца са собом да га остави у Трсту ради школовања. „У Трсту сам био за двије и по године у фамилији трговца Александра Мариновића и лијепо ми је ту било. Он није имао осим жене, госп(о)је матере и пунице, а ћеце нијесу имали. Међу њих сам дошао као један мали срндаћ без икакве спреме у науци, прави синчић неопитнијех гора и планина“ (Аутобиографија књаза Николе; архивски рукопис, силно иструнуо и једва читљив). Прилично напора је требало док су малог Николу управо натјерали да почне марљиво учити оно што му се предаје. У својој аутобиографији књаз Никола каже да је дневно, чак и у свечане дане, радио по 10—11 сати, тако да је за мјесец март, април и мај „два до три разреда свршио од српске школе, говорио и читао и писао доста добро талијански и прилично њемачки“. По свршетку четири разреда српске основне школе св. Спиридона, пошљу га да учи у њемачкој протестантској школи, јер српска школа није имала више од четири разреда.

У овој школи провео је готово годину дана, а затим, по позиву свога стрица, врати се у домовину. За вријеме бављења у њемачкој школи мали Никола, дјечко од непуних 13 година, доживио је једну малу љубавну „авантуру“. Ту се наиме упознао и спријатељио са својом малом другарицом М. Т. Учећи дан и ноћ да би доспио у много жељени „Ерен-банк“, Никола пита себе у својој аутобиографији: „Је ли ме воља за науком је ли честољубије и супарство ме руководило да прескачем из скамије у скамију до тога жељенога мјеста заслуге и части? Знам само то мене је вукло још нешто вукла ме нека жеља, неко чувство ново, мило непознато слатки чар, нека мала, неки анђео — једна мала Српкиња, која је била дошла као и ја у дјевојачки „Ерен-банк“, таман поред онога нашега“. Али после „счастија“ које је трајало готово годину дана, Никола се морао вратити кући.

Иако је центар образовања Николина у Трсту била српска историја и уопште оно што је у вези са Србима, то је образовање ипак било више практичног него теоретског карактера, но то је уосталом и више одговарало потребама његовог будућег живота. Поред стицања корисних знања, боравак у Трсту био је од несумњивог утицаја на формирање карактера младога Петровића, јер је требало ублажити све суровости у његовом карактеру и од сељачког дјетета са његовим грубим покретима створити младића финог и отменог понашања. И у Трсту се све то догодило у приличној мјери, благодарећи највише тој околности што се свему томе дјечко могао научити у породици Мариновића која је била истога менталитета и карактера као и његови горштаци, само у једној много углађенијој форми.

По повратку на Цетиње „радио нијесам скоро ништа (прича у својој аутобиографији књаз Никола), но се бавио ловом и забављао се по својој вољи и чинио екскурзије по оближњим племенама и Цетињу пјешке и на коњу“. После борава у Трсту младом Петровићу тешко се је било прилагодити својој горштачкој средини, али „с ким си, такав си“. „Моји су се живци из дана у дан очеличавали. Приче арабаша, јунака и пјесама мало по мало поче ме заносити чак до тога да и сам жељах један бој и да сабљом махнем по Турчину и да му главу посијечем. С према тога вјежбао сам се веома у оружју и јахању. Слободно могу рећи да од мојих четрнаест година био сам најбољи стријелац и најбољи јахач на Цетињу и околини. Оштрио сам сабљу, на-

бављао сам из Скадра најмутније кременове за мој цефердар и кубуре, а коња сам сам набављао и учио. Колико сам лудорија на коњу чинио! Једном сам га натјерао уза скале на доњи бој манастира, па испред камаре г. митрополита све портиком док сам избио на врата од кухиње с ону страну манастира пут уљаника. . . . У сваку кућу и крчму на Цетињу улазио сам на коњу. . . . Био сам скоро човјек и преда мном се није узмицало свашто говорити. Пушио сам већ и испијао скоро сваку редовно чашу; дружио сам се већ с одраслијема, али сам био под нешто строжији надзор мога стрица и често учио ме и карао“ (Аутобиографија).

Због оваквих и сличних изгреда бујни Никола бивао је често опомињан од стрица Данила, а једанпут чак и затворен 25 дана у једној манастирској ћелији. „Ови мали моји изгреди, прича књаз Никола, помиривали су мога стрица и оца с мишљу да ме отправе у чесов завод на страни и најпослије мој се стриц обрати француској влади, да ме ова прими у један од њених лицеја“.

Цар Наполеон III, са којим је кнез Данило од раније био ступио у пријатељске односе, понуди Данилу да у лицеј Луја Великог може школовати о француском трошку неколико младих Црногораца које би изабрао сам књаз. Само по себи је разумљиво да је међу првима изабран био млади син војводе Мирка, и Никола Петровић би упућен у француски колеж.

Боравак у колежу књазу Николи је падао прилично тешко: „У Црну Гору био сам већ близу човјек, опћио сам с људима, присуствовао у судове, у скупове, мало се зорио и банио као и други, па ми је некако било тешко сјести опет у скамије међу ђецом у Паризу“ (Аутобиографија). Поред тога стриц Данило желио је да он учи математику, а Никола је опет имао више склоности за књижевност. Нада све он је био у некој сталној носталгији за својом домовином: „сваке готово 15 дана, прича књаз Никола у својој аутобиографији, имао сам онијех душевнијех насртаја који су ми пролазили само послје јакога и дугога плакања“. У празничне дане он се одвајао од друштва, узимао фијакер и ишао далеко у поље, „за фортификацију“, гдје није било никога „и гледао далеко, високо у облаке, тамо у правцу гдје сам замишљао да је Црна Гора, и плакао сам и јечао и уздисао“.

У својој аутобиографији књаз Никола често пута помиње своју побожност, а у дијелу аутобиографије гдје прича о свом

бављењу у Паризу ту своју побожност нарочито потенцира. Носталгичан, он је често залазио у париске цркве и вруће се Богу молио. У таквом душевном расположењу он умало није побјегао из школе у мају 1859 и упутио се у Италију четама Гарибалдија. „Кад чујам у школи трубе војске, која полазаше на бојиште, плакао сам од јада што ја не могу поћи“. „...И тако нијесам прославио мој лицеј ни вијенцима, ни прозивањем на опште утакмице францускијех хероја, ја сам био један далеки и мирни посматрач, мио професорима, мио учитељима и мио ђацима“ (Аутобиографија).

Појмљиво је сада како је будући књаз стално чезнуо за својима и својом земљом, и није било граница његовој радости када би се, за вријеме школских одмора, враћао на своје Његуше гдје је опет могао да настави прекинути живот са својим вршњацима. Као сигурно причају и увјеравају неки ријетки живи старији вршњаци књаза Николе, да је обична ствар била кад би он при овим доласцима кући, тек би лађа под Котором баčila своје сидро, сам самцит трчао уз которске стране да час прије стигне у родно мјесто, и да веће радости за њега није било него кад би каквог старијег човјека, који се овога дјечка можда једва и сјећао, ословио по имену и распитивао за домаће и племенске ствари. Овако исто неочекивано појавио би се и у дворцу свога стрица на Цетињу, у Биљарди, гдје би увијек изазивао весеље и распожење.

У Паризу је књаз Никола остао близу 4 године, ту се с нарочитом вољом бавио с француском књижевношћу, чије је класике, како сам каже у аутобиографији, „све прочитао и проучио, а мало се дивертисао, не то што нијесам имао прилике или средстава, но просто радији сам био учити“.

Школовање у Паризу прекинуо је 1860 год., када се 23 априла, по позиву свога стрица и оца, вратио на Цетиње. Разлог његовом повратку кући прије свршетка школске године био је тај што су на Цетињу били обавијештени да је он силно оболио и омршавао, па да му живот треба спасавати. Затим је 1 августа 1860 дошло убиство књаза Данила, и Никола је за увијек прекинуо школовање и стално остао у Црној Гори.

Првога августа 1860, дакле, Никола је био проглашен за господара црногорског. У својој аутобиографији он прича: „Још се сјећам првога часа, сјећам се књагиње (Даринка, Данилова удовица) која ми је најпрва рекла: „Господару!“, сјећам се и како сам од ове ријечи протрнуо... За свакога другог овај би назив више или мање сношљивији био, а за

мене он је био грозан. Њим ми се наговијестило, да не живи више онај, коме сам ја био бијели свијет, да не живи више крепост Црне Горе, да се наше горско царство сруши, да не живи нико, но да све у амбиз сађе, да остах сирах сам, само сам под васионом“.

У својој аутобиографији књаз Никола објашњава да је он, непунوليјетан, наслиједио свога стрица а не војвода Мирко, чињеница да је Мирко могао мислити да је боље да се Никола учи у управљању земље под његовим руководством, него да он, Мирко, преузме власт и као човјек у годинама опет је брзо изгуби.

Млади кнез дошао је на власт у врло тешким приликама, када је имао противу себе и много главара а нарочито сенат, чију је упорност у првом реду морао савлађивати. На крају крајева, са неким изузецима, Црногорци се умирише и признадоше новог господара, те се моглоше припремити за велике борбе које им претстојаху.

Црну Гору су очекивали тешки догађаји, када је требало бити добар политичар и добар војсковођа. Кнез Никола је био млад и неискусан, и за Црну Гору била је срећа што су уз њега били отац му, стари ратник војвода Мирко, и стрина му, паметна и интелигентна Даринка Данилова. Колики је био утицај Мирков, најбоље ће се видјети из даљег излагања о рату 1862 године. Даринка пак, која се одликовала дубоким и широким познавањем људи и прилика, држала је да јој младе године новог господара дозвољавају да га у многим питањима државне политике подвргне своме утицају. И тај утицај био је неоспорно јак, што се нарочито види 1862 године приликом склапања мира са Турцима.

Одмах по доласку на престо младога кнеза су оженили. Ријешено је било, да би се, у случају брака који би на црногорски престо могао довести какву странкињу, отклонило стварање противничких странака у народу, да књаза Николу ожене Црногорком. И није прошло ни пуна два мјесеца од доласка књежева на престо, а он се оженио оном коју му је за жену већ давно одредила била очинска воља. Војводе Мирко Петровић и Петар Вукотић одавна живљаху у великом пријатељству које су, још много прије него су постали очевима, жељели да учвсте и родбинским везама преко своје будуће дјеце. Жеља им се остварила, и, према старим црногорским обичајима, Милена Вукотић још од свога рођења (22 априла 1847) сматрала се је вјереницом сина војводе Мирка.

У својој аутобиографији књаз Никола прича како се, 40 дана по ступању на престо, разболио од запаљења плућа и како га је, поред укућана, његовала и вјереница, која се, са пристанком њеног оца, била преселила у своју будућу кућу. „Милена је била млада ондар, али је обећавала све оно, што се доцније показало. Отац мој и мајка љубили су је као да им је рођена кћи. Стриц ју је покојни волио и много мазио... Она је у сваком обзиру изванредно лијепа била, мила, љубазна, блага и побожна. Самном је у то вријеме мало говорила и по хадету ондашњем скоро је изгледала као да хоће да ме игнорира“.

По оздрављењу књаз Николе од запаљења плућа нагло је дошла одлука његова оца Мирка да се одмах ожени. Вјенчање се обавило 27 октобра 1860 у цетињској Влашкој цркви на скроман и прост начин јер су били у жалости. Њој је тада било непуних 14 година, а он је тек био навршио 19. До пред Божић исте године њих двоје живјели су сами у великој Биљарди, а тада је књаз Никола понудио и родитеље да се настане код њега.

Али није прошла ни пуна година дана од женидбе књаз Николе, а наступиле тешке државне бриге и страхоте и опасности једнога несрећнога рата. Зато систематско и подвојено излагање живота књаз Николе од његове женидбе до 1875 године (колико је и предмет овог нашег рада), можемо овдје прекинути и о књазу говорити уједно с причањем о рату 1862 и догађајима који су наступили касније. Напоменућемо само да је архивална грађа за овај период владавине књаз Николе прилично оскудна, а и оно писама што их у Државном архиву има у таквом је стању да се многа од њих тешко даду прочитати или чак и реконструисати. Разлог је томе тај што је тај дио архиве дуго био закопан у земљи, па је истрнуо.

Кад је године 1860 Гарибалди са својим људима успио да развије покрет за ослобођење и уједињене и ван граница Италије, он је прво наишао на добар одзив код Маџара. Преко ових знаци покрета су се јавили не само међу херцеговачким усташима него и у Црној Гори. За Аустрију је овај Гарибалдијев покрет био врло опасан, јер се бојала цијепања Маџарске, и она је свима силама, у вези са Портом, радила да га спријечи. Јеш од године 1858, а нарочито послје граховске битке, усташе у Херцеговини били су у сталној завади са Турцима, који су нерадо гледали нарочито Луку Вукаловића, који је још од раније био у добрим односима са Црном

Гором. Аустрија разним начинима сијала је интриге, да би омела братске везе између херцеговачких усташа и Црне Горе. Са коликом је узнемиреност овај Гарибалдијев покрет прихваћен код Турака и Аустријанаца, најбоље се види из допеше Дервиш-паше, који јавља у Задар 28 октобра: „Да има сигурних вјести о скором искрцавању Гарибалдијевих чета у Клек и у Суторину, да се споје с Црногорцима и почну акцију“ („Лука Вукаловућ и херцеговачки устаници од 1852 до 1862“, В. Ђоровић, страна 80). Турска је тражила од аустријске владе, да јој дозволи пролаз кроз Метковиће, те да тако нападне устанике у Клеку и Суторини. Бечка је влада, као велики противник Гарибалдијева покрета, дозволила пролаз турским четама кроз Метковиће. И тако од 7 новембра 1860 године почињу чаркања између Порте и херцеговачких усташа, која су се развила касније у праву борбу.

Кнез Никола видео је да усташа још нијесу опробали све своје снаге, па их је почео одвраћати од какве акције већег замаху, а покушавао је утицати и на Турке да не предузимају никакве нападе. Тако у име кнежево државни секретар Т. Илић пише 20 септембра 1860 Дервиш-паши између осталог: „Њ. В. Књаз и Господар Црне Горе Николај добио је извјестије, да Ваше Превасходитељство спрема експедицију. Ви знате кад буду житељи стисњени да ће се спасавати у Црну Гору, одкуда кад опасност престане да ће се опет повраћати у своја села и да из тога често немир и беспореда постаје. Ваше Превасходитељство зна добро колико лежи на срцу моме Господару и Књазу подржати мир погранични, за то је јавио житељима, да се не могу надати никаквој помоћи ако се не предаду своме суверену. За то молим Ваше Превасходитељство да бисте благоволили одустати од намјерене експедиције, ради које би мир погранични могао бити нарушен“. И збиља турске војне власти повјеровале су у добре жеље кнеза Николе, само што се жале да у Херцеговину ускачу црногорски „бјегунци“, те буне херцеговачка племена, „чрез које желојемо мир и благостање у совршенство довести се никаковијем начином није могуће. Има ји пак из села пограничних, који по својим преступљењима не смједу представити се овому нашем Правитељству, бјежу и до Цетиња се достиру, пак као да је њово сијатељство тобоже с таковима договор чинило и њи слободило слово храбрети и обећања; враћају се и своје сожитељи тако соблазујући ји варају и на свако зло наговарају...“ (Писмо Васиф-паше, херцеговачког мутесафира, књазу Николи

од 25 новембра 1860). У истоме писму предлаже се и начин да се на граници дође до потребног реда и мира, а то је увођење пасоша за обострани прелазак преко границе.

Познавајући ратоборни дух Луке Вукаловића, који никако није хтио мировати, кнез Никола га је дозвоао на Цетиње и с њим се савјетовао како да предузму акцију противу Турака. У вези с тим кнез га је одвраћао да у то вријеме не предузима никаква отпора, иако су Турци помоћу Аустрије посјели били Клек. Кад је Вукаловић видио шта Турци намјеравају, прекине разгворе с кнезом, остави Цетиње и пође у помоћ својој браћи Херцеговцима. Чим је дошао у Суторину, позва Турке да се селе из његове земље, али ови не хтјеше него се затворише у суторинску кулу, пошто их је Лука почео нападати, и почеше из ње да се бране.

Од ово доба Лука се стално бори са Турцима, не само у Зупцима и Суторини, него и у осталим дјеловима Херцеговине. Кад је Порта видјела да војска коју је послала противу Луке не може успјети, она посла у љето 1861 године Омер-пашу у Херцеговину, да покуша мирним путем доћи с Луком до споразума. Омер-паша искрца се у Бар и поче преговоре с Црном Гором, јер знађаше да ова колико толико помаже тајно херцеговачке усташе. Ови преговори са Црном Гором остали су безуспјешни, јер је кнез Никола говорио Омер-паши, да он само прима усташке породице према којима не може остати равнодушан, а да устанике не помаже.

Послије неуспјеха код кнеза, Омер-паша се обрати непосредно на херцеговачке главаре. И са њима су преговори били безуспјешни, јер су усташе пребацивали Порти за много обећања, која су се требала испунити, а која су остала само обећања и ништа више.

Кад Омер-паша видје да му с Вукаловићем нема разговора, наљути се и отплови за Клек. Он је био тврдо убијеђен, да без Црне Горе није лако Херцеговину умирити. Да би пак приморао Црну Гору на повољан мир за себе, он почне сакупљати велику војску с намјером да Црну Гору опколи. Осим Омер-паше, Порта је шиљала и друге виђеније паше и претставнике, као Фаут-пашу којег Турци држаху за највећег дипломату, да кушају срећу и склопе мир како са усташима, тако и са Црном Гором. И њихова је мисија остала безуспјешна, и Порта, видјевши да са Црном Гором и Вукаловићем не може склопити по њу повољан мир, крену са великим бројем војске на Црну Гору и Херцеговину.

Колика је била турска војска види се из писма које су сердари Крсто и Пајо (Петровићи?) упутили кнезу Николи: „По налогу Ваше Свјетлости ми смо дошли у Зубце и ево нас код Луке Вукаловића на Ситницу и Турке смо виђели и уводили. Турци су у дно Зубаца у село Тучи и у Трументе и ту се тврде и граде шанце поврх Драге; има их што је на Зубце 5000 иљада до 6000, а толико нам казују да их има у Требиње, и ови се не одмичу никуђ од логора, ни се можемо шњима није зађести.“

Дервиш-паша, Али-паша и Махмут-паша упуте се преко Бањана и дођу у Требиње, а одатле у Зупце и оближња села, која почну палити. Игуман манастира Косијерева Теодосије Митровић у своме писму Божу Петровићу на Грахову јавља: „Јутрос нам ударише Турци на манастир, а ми се затворисмо у ћелију 4 калуђера и два ђака те се побисмо, и обише цркву и сваку ћелију и све поробише и вас хајван оћераше и 4 коња јааћа, а ми само гола живота утекосмо.“ Исто јавља игуман кнезу, па додаје: „Само нека знате и да бисте нама што гођ писали кућемо тужни сада, би ли вајде било икуда писати напотенције.“

О другим зулумима Турака јавља Васлику капетан Јован Вукотић крајем априла 1861 године са Бршна. У писму броји људе које су Турци побили све „на божу правду“, па наставља: „И то бисмо јадам опростили, ама кад дође ни Турчин на Божић па ми се пиша на бадњак, пак дођи Турци у нас па се попишају у пиће па нас нагони на срамоту да пијемо, пак син Сулејмана ефендије Пиводића кубурама у врата од цркве у наше богомоље, пак су кћер Дура Јованића ухватили и разврнули је редом Турци скачући на њу и удавили је, па је таквије било још 50, но не можемо све редом спомињати и све што су чињели од нашијех жена и ђевојака, то српска вјера поднијети не може. Пак исти Пиводић сам је 50 Пољана доведи их на свој измет па им удари по 50 тојага на велику божу правду... Па скупи по 20 сиромаша пред собом па му се мало чини бити канцијом но пушкама по глави док пушке поломи, пак послјије од онога биједнога пушку наплати пет пута више него је ваљала. Пак дођи исти Грађани у наше сиромашке куће па канцијама по нашијем женама те им водај по сву ноћ опанке по кући па ујутру наплати од жена што су им водале опанке. Пак отиди наши свештеници у цркву да служе свету летургију а Турци дођи да јадне попове све тојагама по њима па уљеи у цркву па кубурама ломи крсте и иконе ка и сад што су чињели у

Косијерево. Па дођи исти Грађани у наше куће па нагони сиромаше да им дају да ију и што има и што нема. Просто то него нагони нас те им пригамо приганице па замеди па натици њиховијем коњма да зобљу. Пак Турци ћегођ нађи у нас лијепа коња или вола, или добро овна или овцу: „Дај Влаше ово није за тебе!“ Па увати наше главаре и наше попове и наше трговце, па све по њима тојагама и турај у тамницу док им окапљу кости. И ћегођ нађи човјека да је од преше све га убију дрвљем и камењем док га оштете да није опреше.“

Послије оваких и сличних зулума на разним мјестима Вукаловић је одмах изашао Турцима на сусрет и почео их сузбијати, док их коначно није приморао да се повуку натраг ка Требињу. У свом писму војводи Мирку од октобра 1861 Лука Вукаловић овако описује тај свој успјех: „Доходим Вам понизно доставити, да сам по моме расуждењу за најбоље размислио, кад сам чуо да је Омер-паша на Пиву пошао, да са мојим малим числом војника, које тек двије стотине сачињава, низ Попово пођем, како би више непријатељу нашем шкодити могао, нежер што би са овим малим числом, у Пиви, гдје је све војство црногорско и херцеговачко принео... Ја сам у прошли четвртак, 12 — и, код Ороши, у петак и прошлу сриједу 18 на Лекову и Мохољи Доли три жестока боја имао, шесдесет турских глава је у ова три боја посјечено, један барјак бимбаше Муфтар-бега задобио, два бимбаше посјекао и више од стотину и двадесет Турака убијени и рањени, кои су се Турци у куле увукли, јербо се бој испред њихови кућа највише био; од посјечених Турака није се ни двадесет убијеним главе посјекло, већ све у крвавом двобоју; од оружја највише су сабље задобиване, од наших у сва три боја има само један барјектар мртав и 9 војника рањени, од којих су три из пушке, а шест њи са ножом посјечени... Турци су се сада са ове стране до Билеће свиколици у Требиње, Столац и Мостар збили и већ их нема нигдје управ до Гацка, и ови народ што је до Мостара доходили су војници моји и могу Вас увјерити, да су се и сами Латини жешће јоштер нежер Срби на оружје против непријатеља нашег дигли.“

У исто вријеме дошло је до борбе у околини Никшића између Турака и Црногораца, те ради једног личног сукоба који се догодио близу Рудина, усташе Бањани и Граховљани на отпор Турцима. „Прикажујемо Вашој Свјетлости, како су Бањани посјекли Арнаута 20, а мртвије не знамо колико је

било, и Бањанина три рањени имамо“, јавља кнезу војвода Иво Радоњић.

Из горњег јасно произилази да је до овог новог покрета у Херцеговини дошло због зулума турских, а неоспорно је и то „да је устанак распламћен у вези са Гарибалдијевим успјехом, и да се апсурдно не би могао држати, да га није прихватила и помагала црногорска влада“ (В. Ћоровић, „Лука Вукаловић и херцеговачки устанци од 1852 до 1862 године“, стр. 88 и 89). Да је ово посљедње овако свједочи нам присуство поменутих црногорских главара међу херцеговачким устаницима, као и писмо државног секретара Т. Илића конзулу Петковићу у коме се жали на турска свирепства у Херцеговини и предочава могућност ускакања Црногораца у помоћ својој браћи. Само је један обичан дипломатски потез изјава војводе Мирка коју даје у писму Васиф-паши: „... да је сасвим неосновано да брдски поглавари ускачу у Херцеговину да народ буне, будући је извјесно да ни један од старешина преко границе не прелази, нити смије подложени му народ оставити.“ Из ранијег излагања види се да је обрнуто тачно. Тачност потврђује још и чињеница да су други црногорски главари били или на граници или право међу усташима: војвода Петар Вукотић био је на Грахову, војвода Машо Врбица у Пиви, војвода Иво Радоњић у Бањанима, сердар Перо Матановић са још два капетана код Вукаловића.

У својима извјештајима кнезу Николи и војводи Мирку о приликама код херцеговачких устаника и њиховим борбама с Турцима, увијек јављају о томе шта су сами радили да помогну браћу, траже директиве за даљи свој рад и моле за помоћ. Војвода Радоњић у свом поменутом писму каже: „Сада, Ваша Свјетлости поша сам у нећељу у Острог, да нађем Вашу Свјетлост и ту нађох главаре пивске, за које сам био писа, да дођу к мене у Бањане. И шњима сам се посрамотио ка и најгрђа жена која се срамоти, а њих срамотио ка најгрђе жене које су, и сви су готови на сваки позив, ко их зовне. И ту су били Шаранци и оно Дробњака, те нијесу у границу и свије сам саставио и искорио, и сви су готови један другоме помоћи ће би који зовнуо“.

Слично јавља војвода Вукотић војводи Мирку у свом писму из краја августа 1861: „Примио сам писмо од Његове Свјетлости, у које ми пише да не преступим границу и ја ћу Вашу заповијест послушати и нећу нипошто преступити, али ћу се мучити ако би могли Бањани и Зубци што учинити, али немају ће, но је војска турска око Дервиш-паше у Тре-

биње, а једна у Билећу и у Гацко“. Војвода Машо Врбица пише из Пиве војводи Мирку 11 септембра 1861: „Храбри Војвода, бадава сте послали писмо које би доста вриједило да Дробњаци и Шаранци су заједно с Пивљанима, они не смију од Новице ни један с њима кренут но им се вели: „Који год без мене крене за њега нећу да знам“. Ми смо их позвали они су одговорили да од Новице не смију нити ће доћ ако нећете ви Новици писат и запријетит да им не брани, а велико је зло што брани да се не убрастви у ови крај хиљада цијеви, но му за то пишете и кога му пошљете нек имају љубав и послух, ја се од управе нећу пред вама ако Бог да постиђет. Господине Мирко, у ово није велике узданице ако ни не пошљеш колико више можете војске из границе, но ни нареди војску којој ћемо јавит кад уљезе у Пиву да се ш њим покољемо јербо је Пива за аскер полом а за наше људе мејдан, да га ако Бог да посијечемо, но ни оправите по Ђуру, ако Бог да весели одговор и њега питајте и он ће ви казат за којешто“.

Из овога је јасно „да се (устанак) апсолутно не би могао држати, да га није прихватила и помагала прногорска влада“.

Граховска битка 1858 године, чије ране још не бијаху залијечене, и успомена на побједу развише дух за борбу у хришћанским нахијама од Суторине па све до Дробњака. Већ постигнути устанак херцеговачки у 1861 години изазва Порту, те љети исте године нареди Омер-паши да оде у Мостар и умири побуњене усташе. Само то што је у Херцеговину послан Омер-паша значило је да ће се предузети озбиљне мјере не само противу устаника, него и против Црне Горе. Она је по мишљењу Портином била крива свему злу што се до мира у Херцеговини не може доћи; турску ратоборност ублажавале су увијек европске силе, које су хтјеле да се одреди једна европска комисија за уређење свију односа између Порте, устапа и Црне Горе. Порта није хтјела да пристане на то, и Омер-паша је добио овакав налог: „Да сваким начином, који се слаже с достојанством Портиним уреди побуњене нахије, али без европске комисије гдје устреба нека употреби и оружје“ (Кечет, „Босанска Вила“ за годину 1886, број 14 страна 216).

Али комисија је већ била образована, са сједиштем у Мостару. Аустријски и енглески консул заступали су Порту и њене захтјеве; француски је заступао интересе Црне Горе. Поред све комисије, која је књазу Николи тако била непри-

јатна, било је ипак људи, претставника страних држава, у чију се помоћ уздао млади кнез. У Дубровнику је наике сједио руски консул Петковић, који је годинама на Цетињу заступао руске интересе, а у Скадру је био француски консул Хекар, који је такође боравио на Цетињу, и обојица су били наклоњени Црној Гори. Омер-паша предложио је комисији у Мостару свој програм како мисли да изврши у Херцеговини своју мисију, по жељи великог везира. Овај његов предлог састојао се у главном у овоме: да се повуку Црногорци са херцеговачког земљишта, и да у будуће не смију помагати херцеговачким устаницима, а да херцеговачки усташи обуставе даље ратовање и да се мирно врате својим домовима. За сво учинјено Омер-паша је обећавао да ће се опростити.

У својој прокламацији „објављенију“, датираној у Мостару 2 јуна 1861 год., Омер-паша дословце обећава ово: „1) Свако село може једнога или два старешине (мухтара) изабрати, ја ћу ји припознати и потврдити, 2) Свака нахија може из мед себе из они људи у којима имају највише вјеру и уздање једнога или два Коджа-Баши именовати. 3) Сву и цијелу закониту слободу да можете градити цркве и метнути звона као и сви други честитаго Царја подложници. 4) Да нећу допустити да заптије у вашим кућама да конак чине и да само за њих у сваком селу начињено мјесто да имају да конишу (коначе). 5) Хоћу метнути нама да се учини оно наређење које је међу сахибијом от земље и међу чифчијам било наређено и ово наређење било је заједно начињено от оне депутације која је била позвана за ове после у Цариград, ова депутација била је састављена од босански сахибија од земље и од чифчија како су они међу собом ову ствар наређали и обе две стране тако међу собом су се приволиле. 6) Оћу вам допустити да пореза од сваке куће буде дигнута и предата од ваших старешина и Коджа-Баши Царском Поглавару. 7) Да унапредак вама се пошаљу владице од вашег народа који знаду и говоре ваш језик, хоћу Патријарки припоручити. 8) Хоћу вам помоћи да можете земље за вас купити“.

Претставници великих сила, који су као чланови комисије засједавали у Мостару, упутили су са своје стране побуњеним Херцеговцима овај проглас: „Од нас посланика пет велики Европејски Сила житељима окружја не потчињени у Ерцеговини — поздрав! Његова Свјетлост Омер-паша послао вам је од своје стране прокламацију (објављеније) коју је он при своме доласку у Ерцеговину прогласио и објавио,

од које прокламације ћете ви један снимак (копију) доље прикључено видити. Велике силе узевши у призреније жалостно положеније у коме се ви находите и желећи из срца и душе побољшати ваше биједно счасије (живота положај) посредством примиритељства (пацификације) несносном живљења положају конач учинити у свакоме смотренију све Велике силе су нас овамо послале у качеству њиови заступника да вам учинимо да поњате цијелу важност уступања (концесија) које се у прогласу садржавају.

Ми вас дакле позивамо да пуно повјерење имате у обећањима отоманске владе и ми вам ипак у име иаши правитељства повторавамо, да извршеније истинито и право овдје учињени обећања у цијелој својој форми и свечаности на далеко учињено и зајемчено јест од стране отоманског девлета министрима пет великих сила у Цариграду. Похитите дакле неодложно усљед овога завјетовања пред Сердар Ектем Омер-Пашу доћи, с којим се ради тога и ми овдје налазимо за облакшати моћи њему у испуњењу његова послања, које је њему повјерено којег је циљ прво и прво умирити земљу и извидити сва злоупотребљенија због којих се ова страна побунила путем правде искоријенити.

Остајте с Богом.

У Мостару 2/14 Јунија 1861 године.

Поводом Омер-пашине прокламације, а на посланицу претставника великих сила одговорили су побуњене војводе писмом од 23 јуна 1861, упућеном комисији великих сила у Мостару. У писму се позивају на познати Хати-хумајун од 1856 и на његову потврду париским миром, па се онда износе страдања хришћана у Турској. Затим се говори о доласку Омер-паше и његовим обећањима у прокламацији „која нама само некакву част хати-хумајуна, даклен мање још обећава него ли горе речени царски хати-хумајун.“ Али немајући вјере у турска обећања, претставници племена траже „да конечно добијемо правилно управљење које одговара нашему вјеро-закону и духу наше свете народности, на којем основу се може развијати једина наша грађанска једнакост, политическа слобода и слобода вјере християнске.“ Писмо су потписали Лука Вукаловић, Јован Баћевић, сердар Ђоко Радовић из Бањана, војвода Жарко из Пиве, Јоксим Кнежевић из Шаранаца, капетан Јосиф из Васојевића, игуман Теодосије из Косијерева и други.

Али како су претставници сила држали да средиште устанка није ни у Суторини ни у Бањанима него на Цетињу, ријеше да сем посланице неће ништа предузимати без пристанка кнежева. Стога га они позову једним писмом да и он узме учешћа у комисији и да се састане с Омер-пашом код Клека. Али кнез Никола је одбио позив одговарајући да од погибије свога стрица кнеза Данила не смије ступати на аустријско земљиште. Онда је Омер-паша пошао у Скадар држећи да ће се у неком пограничном мјесту прије и лакше састати са кнезом Николом. „Комесари су полагали велику наду на састанак, а Омер-паша, показујући се с њима сагласан, предложио је књазу Жабљак за мјесто састанку. Европски комесари, који су такођер с Омер-пашом дошли у Скадар, нашли су књаза Николу у пограничном црногорском селу Додоше и сви трудови њихови бијаху узалудни, да склоне књаза да пође у Жабљак на састанак с Омер-пашом. Жабљак је одмах до Додоша, али су књаз и Омер-паша далеко били у мислима један од другог. Омер-паша је хтио, да књаз дође к њему на цареву земљу. Желио је тиме засвједочити вазалство Црне Горе. А књаз је у сваку згоду хтио да истакне независност Црне Горе и као такав владаоц био је готов примити турскога генерала само на своје земљишту.“ (Никола I, „Црна Гора до устанка херцеговачког 1875“; „Записи“ за септембар 1930).

Кад је видио Омер-паша да од преговора с кнезом нема ништа, упути се у Херцеговину, гдје се требао састати с војводом Луком Вукаловићем. Са Луком се није нагодио, јер је сигурно да Вукаловић није дошао на састанак, те Омер-паша ражљућен врати се преко Дубровника у Мостар. Одмах послје повратка Омер-пашина у Мостар, кнез Никола му је упутио писмо у коме жали што није могао да се састане с њим. Кнез је говорио да би пристао на састанак, макар он био и на турскоме земљишту, само ако би он, Омер-паша, препоручио кнежеве захтјеве код султана. Кнез је тражио ово: 1) признање независности Црне Горе; 2) излазак на море и 3) исправку границе на арбанској страни. (В. Ћоровић, „Лука Вукаловић и херцеговачки устанци 1852 до 1862 год.“, страна 109 и мемоари кнеза Николе). Али ово писмо кнеза Николе остало је без икаквих посљедица, јер „нити је књаз Никола озбиљно ставио своје захтјеве, јер је знао, да их Турска неће примити, нити је Омер-паша искрено прихватио њих, јер је он имао неограничену власт да ништа не уступа но лијепим или сигом да умири Херцеговину и Црну Гору.“

(Поменути чланак књаза Николе, „Записи“, 1930 стр. 131). Зато Омер-паша и настави са спремањем војног похода на Црну Гору.

Што је Турска могла довозити храну за војску, муницију за војевање и нове чете за рат године 1861 и 1862, томе је много допринијело мирно држање Аустрије. Док су чињене припреме за рат, Омер-паша издао је наређење свима турским властима на граници Црне Горе, да прекину свака преговарања с том земљом, те тако је Црна Гора почела бивати блокирана. Септембра мјесеца 1861 године оде Омер-паша из Мостара к војсци. Гдје ће отпочети ратовање, то је била највећа тајна. Прво се упутио у Требиње, а одатле пође преко Билеће у Гацко, а одмах сјутрадан упутио се према Равну и Пиви. Устаници се нијесу томе надали, јер су очекивали да ће Турци поћи најприје на Никшић. Прносио се је глас да је Омер-паша затворен у Пиви. У томе је било нешто и истине, јер су се устаници били сакупили пред Муратовицом, малим сеоцетом близу Пиве, с наміјером да затворе кланац што води у Пиву. Свакако је Омер-паша оставио јаку посаду близу поменутог села и одбијао нападаје. Овај долазак Омер-пашин у Пиву није уродио плодом којем се он надао, јер се најпослије морао натраг вратити. Послије кратког времена био је још један окршај код Пиве, те нови паша Дервиш пође на Никшић, заподјенувши тамо крвави бој. Послије свега овога, Омер-паша је видио да не може умирити Цетиње, те је понова савјетовао кнезу да остане на миру и да се не мијеша у устаничке ствари. Кнез му је у помирљивом духу одговорио да се у овоме питању не може одвојити од свога народа и од усташа, и да мора радити на добру народа. Видјевши да ни са херцеговачким устаницима, као ни са кнезом, не може на лијеп начин ништа урадити, Омер-паша упути опширан извјештај султану, наводећи да се устанак неће моћи угушити ако се не нападне на Црну Гору. „У Црној Гори је срце устанка“, говорио је он. Послије краткога времена Порта је одговорила Омер-паши да ће чим јој се укаже згодна прилика објавити рат Црној Гори. Напосљетку, даде Црна Гора Турској прилику да јој објави рат.

Почетком 1862 године подиже се неколико хришћанских села на црногорској граници дуж Скадарског Језера, и крваво се поби са арбанашким башибозуцима. Српско село Крњице, што лежи на обали Језера, у Крајини, одрекне Турској послушност и пристаде уз Црну Гору. Кад је Омер-паша тражио од кнеза да се побуњеници врате на своја огњишта, кнез

му је дао ријеч да ће се вратити, али под условом да им турска власт неће ништа урадити. Омер-паша је на то пристао. Крњичани се врате својим кућама, али после неколико дана искрца се 700 арбанских башибозука и посједне село. Чим је кнез за то дознао, пошље у Мостар протест, пребацујући Омер-паши за гажење дате ријечи. И на тај начин непосредни повод за рат између Турске и Црне Горе дошао је не због Херцеговине, него због сукоба на југо-источној граници, јер су башибозуци са Арбанасима, као што рекосмо, посјели село Крњице и Сеоце. Одмах после њихова упада у поменута села, кнез нареди да се упути један дио војске на југо-источну границу. До борбе је одмах дошло. Црногорци су сузбили Арбанасе, вратили се са богатим плијеном, заробили 600 људи, које упутише са њиховим вођом Хасан Хотом на Цетиње.

Увиђајући замашај овога догађаја, кнез Никола похита да га објасни великим силама бацајући сву кривицу на Турску. Велики везир Али-паша, на питање великих сила шта Турска намјерава радити, одговорио је да ће Турска посљедњи пут опоменути кнеза Николу да се не мијеша у њено унутрашње стање, па да ће посве објавити рат Црној Гори. После овога био је један бој у Дули и код Никшића, гдје су Херцеговци и Црногорци жестоко потукли Турке и отели им цио таин. После овога Омер-паша би без сумње одмах ударио на Црну Гору, али у толико стиже од Стамбола један паша са ултиматом Црној Гори. То је била посљедња опомена, коју је обећао велики везир силама. Ово су главне тачке ултиматума, који је одмах предао књазу Николи. 1. „Да Црна Гора не потпомаже Васојевиће, који су се такође дигли. 2. Да Црногорци напусте Крњице и сва Турска мјеста. 3. Да се пусте на слободу Арбанаси, заробљени на Крњице. 4. Да Црна Гора престане помагати Херцеговцима и да се сваки Црногорац поврати из Херцеговине. 5. Да се обавезу, да неће више вријеђати турску границу.“ (Поменути чланак кнеза Николе у истој свесци „Записа“).

Како сам Кечет прича, јер је он 6 априла пошао из Мостара на Цетиње да преда кнезу ултиматум, кнез је на то дао овакав одговор: „Кнез је потписао сва условља, али неће бити кадар ни једно одржати.“ „Босанска Вила“, број 18 за годину 1886).

Црна Гора је дакле морала примити овај ултиматум да се не рече како она изазива, али иако га је примила, она се стално спремала за борбу. Омер-паша, на овај начин осигу-

равши југо-источну границу, позове кнеза да повуче војску из Дуге, гдје су се водиле сталне борбе, јер устанци нијесу давали да се Никшић снабдијева храном. Али кнез Никола му није ништа одговорио, и тада је Турска отпочела свој велики поход на Црну Гору.

Два су главна правца узели Турци за војну 1862 године. Један је био од Дуге за Никшић, а други од Подгорице за Бјелопавлиће. Заповједник херцеговачке војске која је имала да оперише од Дуге био је Дервиш-паша, а његова војска је бројила до 12000 људи. За заповједника друге, бјелопавлићке војске био је именован Абди-паша, а број његове војске износио је готово толико исто. Командант пак цјелокупне турске војске био је Омер-паша са сједиштем у Скадру. С противничке стране, заповједник херцеговачко-црногорске војске која је оперисала противу Дервиш-паше, био је војвода Петар Вукотић, а заповједник бјелопавлићке војске војвода Мирко Петровић, који је у исто вријеме био заповједник цјелокупне црногорске војске. Са једним трећим одјељењем турске војске, од Лима, командовао је Хусеин-паша, противу кога су са успјехом оперисали Новица Церовић и војвода Миљан Вуков, и знатно га оштетили у битки код Бијелога Поља, 7 априла, гдје му отеше 4 топа. Дервиш-паша је ударио на Дугу, али је био одбијен од Црногораца и Херцеговаца под командом војводе Петра Вукотића. Пошто је Дервиш-паша био одбијен 6 маја од Никшића т. ј. пошто му је онемогућен пролаз преко Острога за Бјелопавлиће, повуче се ка Спужу. Ма да је Авди-паша, командант спушког одјељења, бројно био јачи од Црногораца, ипак је био и он одбијен код села Јеленка, које је хтио заузети. Авди пашин план да заузме поменуто село и продре у равницу бјелопавлићку дуж обале ријеке Зете, осујетио је војвода Мирко који је ту позицију бранио.

У невољи и глади, кнез се обрати 12 јула 1862 године једним писмом аустриском министарству спољних послова да му помогну. Разумљиво је да је Беч, познати интригант у стварима и односима црногорско-херцеговачким, одговорио сасвим негативно и чак савјетовао кнезу да прими раније понуђени ултиматум за подлогу преговора. Кнез се тада налазио у критичном и тешком стању. Војска је била слабо снабдјевена и муницијом и храном; а уз то била је бројно много слабија од турске. Кнежев положај у то вријеме је био отежан вијешћу која је и иначе изазвала велику узбуђеност у Црној Гори о бомбардовању Београда јуна мјесеца

1862 године, када је млади кнез рачунао да ће и Србију увући у рат противу Порте. Али на велику жаласт ствар је узела други обрт. Интервенцијом великих сила Русије, Француске, Енглеске и Аустрије, кнез Михаило, иако жељан рата, морао је остати на миру. Омер-паша, обавијештен о невољи црногорској, наређује да се под сваку цијену заузму утврђени црногорски положаји код Јеленка. Авди-паша, да спасе војничку част, напада 12 јуна, али се поражен са великим губицима повлачи натраг. Тога дана Авди-паша је смијењен а мјесто њега команду је предузео Абдул Керим-паша. Чим је Абдул Керим-паша предузео команду, он је дао нов распоред војсци. Већ 24 јуна напао је на црногорске положаје код Расине Главице. У битки која се ту водила, војвода Мирко и Црногорци упорно су се држали. Мирко је рачунао да ће војвода Петар Вукотић потиснути Дервиш-пашу код Никшића, па да ће онда обојица заједнички сузбити Турке до Спужа. Али Мирко, иако добар и вјешт ратник, превари се у рачуну, јер су Турци успјели да пређу ријеку Зету и да се упуте према Острогу. Чете турске продираше су напријед, потискујући пред собом Мирка. У исто вријеме продирао је кроз Дугу Дервиш-паша, ломећи отпор изнемоглих црногорских и херцеговачких јединица, и бацивши потпуно Вукотића ка Голији. И тек сад се Омер-паши указала прилика да оствари свој план од почетка 1862 године, наиме да сједини херцеговачку са арбанском војском. И источна и западна армија турске војске сјединише се код Острога 30 јуна, и успјех Турака био је потпун. Од 1 јула настају очајне борбе. Црногорци отступају пред надмоћнијом турском војском, али увијек уз најкрвавији отпор. Црногорци се 6 и 7 јула морају да повлаче на Загарач, а одатле, послје нових напада и пада Орје Луке, и на Кокоте. Колико су Турци сузбијали Црногорце, ако се може поуздано вјеровати, најбоље се да видјети из ријечи кнежевог љекара Др. Фрилеја: „Отпор (Црногораца) не би се могао продужити да је турски командант наставио прогоњење Мирка.“ („Le Monténégro Contemporain“, Paris, 1876 страна 306.) Али ако и повјерујемо ријечима Др. Фрилеја, ипак је Омер-паша имао да савлада још један тежак задатак. Требало је наиме да посједне пут од Бјелопавлића до Чева који може да води за Цетиње. Док се Омер договарао са Дервиш-пашом, Мирко је скупљао разбијене чете, па се почео појављивати више Данилова Града. Турци су отпочели да пале бјелопавлићку равницу и да остављају за собом пустош. Видећи се у невољи, кнез Никола посла 15

јула свога секретара Васлика Омер-паши у Скадар да поведе преговоре и изрази примирје за 3 недјеље. Омер је упутио кнежево писмо у Цариград, да влада о томе решава, и сада је свима силама стао радити, да оствари своју завјетну мисао, да заузме Цетиње. У томе би можда и успио, али интервенцијом руског посланика у Цариграду ипак му је било спријечено да оствари ту своју жељу.

Већ од 21 до 30 јула Омер-паша је освојио све важније положаје између малог Блата и Додоша, и тако осигурао себи пут за Црнојевића Ријеку. Можда на позив свога оца Мирка, кнез Никола упутио се био к њему, своме оцу, али на мјесту званом Вртијељка извршен је на кнеза 5 августа атентат. Тај атентат је извршио Саво Радоњић чијег је оца дао објесити још раније кнез Данило. Атентатор није успио убити кнеза, већ га је мало повриједио, али, успио је да побјегне, а касније је погинуо у Цариграду од црногорске руке.

Кад су чули становници Боке да је угрожена чак и престоница Цетиње, хтједоше помоћи Црногорцима, али гвоздени аустриски јарам тешко је онда са себе био збацити. Послије кратког времена крену се из Бјелопавлића ка Црнојевића Ријеци велика турска војска. Овај марш утолико је био лакши, што су Турцима и лађе које су могле пловити ријеком доста припомогле. Неуморни војвода Мирко положио је посљедњу наду своју у један природни шанец Шинђон, у једну стијену која се стрмо нагиње према лијевој обали Ријеке Црнојевића и која затвара Ријечку котлину. Мирко је имао према броју турске војске, много мање својих људи. Поред доста великог броја Дервиш-пашине војске (говори се да је имао преко четири батаљона), ту је био велик број Скадрана који су хтјели узети учешћа у боју. У страшном боју који се водио неколико сати око Црнојевића Ријеке, Турци су у почетку били одбијени. Али овај моментални успјех Црногораца није могао битно измијенити ситуацију, јер су Турци поново навалили, сузбилили Црногорце и освојили Црнојевића Ријеку 24 августа 1862 године. Ево како последњи бој у 1862 години описује француски историчар Фрилеј у поменутом свом дијелу „Le Monténégro Contemporain“: „23 августа у јутро Мирко је, на два километра од Ријеке, сакупио све што му је преостало од његових војника и јуначки бранио сваку стопу земљишта. Читавог тог дана, борећи се лично у боју и стотину пута узалудно тражећи смрт за себе, он је јуначки одбијао од својих положаја све нападе турске. Али Црногорцима, десеткованим у бојевима, изгладњелим,

обузетим оним чудним страхом који се појави и код најбољег јунака кад око себе види све мило и драго, овакво стање бијаше већ досадило. И они се, не слушајући више свога команданта, с очајењем у души, један по један упутише у своје село.“ (страна 308—309) (С малим изузецима готово исти цитат приводи Кечет у свом излагању ових догађаја у „Босанској Вили“ за 1886 годину, број 23, страна 362, не наводећи име аутора, који је Фрилеј). Признајући добар дио истине у горњем цитату из Фрилија, ми ипак држимо да није војвода Мирко једини био тај који се до краја хтио борити па га Црногорци напустили, него је одлажење кућама дошло, и поред воље за борбу и јуначког прегалаштва свију Црногораца, као логична посљедица свега тешког и безизлазног положаја у ком су били Црногорци.

Послије заузећа Црнојевића Ријеке, Црногорци се повукоше до Добрског Села. (Село које се налази између Цетиња и Црнојевића Ријеке). Омер-паша, задовољан досадашњим успјехом, јављао је 25 августа у Цариград, да ће његова војска побједоносно ући сјутра у црногорску престоницу Цетиње. У Цариграду су, на ту вијест, пуцали топови и примала се честитања. Омер-паша, да би остао у милости код султана и да би испунио своју заветну мисао, нареди да оба заповједника, Керим и Дервиш-паша, што прије заузму Цетиње. Али на његову велику жалост, усљед стране интервенције код Порте, мораде обуставити војну, и отпочети преговоре за мир. (Мемоари кнеза Николе; цетињски архив).

Од своје стране Омер-паша је упутио на Цетиње свога љекара Кечета, који је имао дужност да с кнезом склопи мир. Услови мира били су врло тешки. Границе су истина остале исте које је повукла европска комисија 1860 године; Црној Гори је било дозвољено да се може служити Барском луком за увоз и извоз свега сем оружја и муниције. Турцима је био слободан пролаз од Херцеговине према Скадру, преко црногорског земљишта. Шта више Турци су добили право за подизање стражара (караула) на важнијим мјестима и да могу у њима држати посаду. Кнез се је морао обавезати да неће више помагати бунтовне покрете у својој околини, и на ову су тачку морали се потписати и црногорски главари и сенатори. Војвода Мирко морао је напустити Црну Гору.

Као што се види, услови мира били су тешки, и кнез није знао шта да ради. Књегиња Даринка, као паметна жена видјела је да ту има питања која се могу обићи, као напри-

мјер питање о кнежеву оцу, и одговорила је Кечету да ће Турци ипак имати обзира према староме ратнику, а питање караула ријешиће посланици у Цариграду. Преговори су закључени и примљени 27 августа, а већ сјутрадан стигла је вијест да султан одобрава да Мирко остане у Црној Гори. Руски консул испрва се противио да кнез прими такве услове, али му је кнез одговорио да је без ичије помоћи већ четири мјесеца водио рат, и да сад без ичије помоћи склапа мир. „Ја сам добио тешко искуство, али кривица није до мене. злоупотријебили су моје младо неискуство и сад ми не остаје друго, него да склопим частан мир“, — (рекао је кнез Никола при склапању мира). В. Ђоровић, „Политика“ 21 септембра 1922 број 5176. Иако љут на Русију кнез Никола је ипак благодарећи прво њој, па онда Француској које су се онда обије заузеле, мало касније и могао успјети да Турци одустану од грађења караула.

Црна Гора, сама по себи сиромашна, а после страшне катастрофе од 1862 године и рана које су јој остале незаљечене све до 1876 год., налазила се је у једном изванредно мучном положају, из ког је могла извући тек материјалну помоћ са стране. Већ исте 1862 године, у новембру мјесецу, Мирко је пошао у Беч да тражи интервенцију аустријске владе за олакшање обавеза према Турској. Беч, непријатељски расположен према Црној Гори, (бар у тим годинама) одређује помоћ од 30000 форинти за пострадали и осиромашени народ. Мало касније и француска влада излази Црној Гори на сусрет и даје јој извјесну помоћ.

Али последице од 1862 године биле су кобне не само за кнеза и Црну Гору, него и за Вукаловића и Херцеговину. За вријеме овога страшнога рата, истина, херцеговачки устаници наставили су раније започету акцију, али не са оним успјехом који су раније имали. Међу њима је владала подвојеност. Сам Вукаловић за вријеме читавог рата држао се пасивно, без икаква учешћа у рату, киван на цетињску „Оцаклију“ и њезине интриганте. Вукаловић, свјестан тога да је његова помоћ неопходна, заборавља на заједничку ствар једнокрвне браће, и у моменту када види пропаст не само Црне Горе него и Херцеговине, мјесто учешћа у борби остаје изван акције и равнодушно посматра како се ствар развија. Због те његове пасивности најбоље је за њега казао г. проф. Ђоровић кад каже: „Та фатална пасивност била је најтежа његова грешка и осветила му се страховито.“

(В. Ћоровић, „Лука Вукаловић и херцеговачки устанци од 1852 до 1862 године“, страна 103).

Посљедице војне од 1862 године, као што раније рекосмо, биле су тешке и за Црну Гору и за херцеговачке устанике. Ко зна шта би било, и како би се војна завршила, да је Вукаловић узео у њој учешћа. Та његова пасивност јесте највећа грешка коју је за читава живота учинио, али пасивност која је донекле и имала својих разлога. Благодареди интригама и себичним људима, као архимандриту Н. Дучићу и Михаилу Зеги, који су у цетињској „Оцаклији“ играли дволичну улогу опадајући Вукаловића код његова старог друга и ратника Мирка, као и младога кнеза Николе, Вукаловић је био натјеран на ту пасивност. Својим сплеткама успјели су да прво заваде Луку са Мирком, па и са кнезом, те је тако Вукаловић стално остао у омрази и завади са цетињским двором. Ове њихове сплетке, које су се јавиле између Вукаловића и Цнтића, а које су биле кобне и за Црну Гору и за Херцеговину, уродиле су жалосним плодом прво код Порте, што се најбоље види из војне 1862 године, па онда код Аустрије, на чији захтјев Вукаловић мора да оставља своје огњиште и да се сели из своје рођене земље у туђину, из које се више није ни вратио.

Мирно стање које је настало после рата 1862 године употребио је кнез Никола на уређење своје државе. Кнез је мудро избјегавао сваку установу и реформу која би се косила са народним животом и обичајима. Већ 1864 године Црна Гора даје слику доста добро уређене државе. Те године имала је Црна Гора сенат (највећу власт у земљи) у коме су били 16 сенатора са претсједником на челу. На челу духовне власти, био је митрополит у цетињском манастиру (Иларијон Цуца) као старешина свега свештенства.

Црна Гора била је без школа два ако не и два и по вијека. Узроци су томе многи: међусобно племенско крвљење, ратови са Турцима, а највише простота главара и несхватање важности и утицаја просвјете на умни развитак. Прва школа која је била врста више школе, богословија, отворена је на Цетињу 1863 године. Поред богословије почиње се повећавати број основних школа, којих је до тада било врло мало. На предлог управитеља богословске школе, кнез отвара још 10 основних школа по разним мјестима Црне Горе. Богословија се због великих трошкова није могла одржати више од годину дана, и тако се идуће године затвара. Да

би одржао основне школе, knez добавља из Далмације учитеље Михаила Мршића и Божа Новаковића, који су ревностно вршили своју дужност на подизању просвјете у Црној Гори.

Године 1868, у децембру мјесецу, иде knez у Русију, да тражи материјалну помоћ за Црну Гору. У Русији је био добро примљен. Израдио је годишњу помоћ за богословију од 8000 рубаља, која је идуће године поново отворена, а руска царица је такође одредила годишњу помоћ 5000 рубаља за издржавање женске школе, која је 1869 године отворена на Цетињу. За управитеља ново отворене богословије би постављен Милан Костић, човјек са доста високим образовањем и спремом, који својим радом допринесе да се просвјета у Црној Гори подигне на много већи ступањ неголи је била. За управитељицу женског института би постављена рускиња госпођица Пацкијевић, која је спремала младе дјевојке у ручном раду и домаћинском послу. О резултату научног рада у овим школама не може се много рећи, али ипак колико толико просвјета се почела ширити.

За судску администрацију свако је племе имало свога капетана који га свуда заступа.

Радећи досљедно на унапређењу државе, knez сазва 5 априла 1868 године једну врсту народне скупштине на Цетињу (у њој су били само главари) ради уређења државних добара. Ту се, на предлог kneжев, одвоји државно добро од добра цркве.

По повратку из Русије године 1869, knez је почео радити да уведе телеграф у земљи, којег до то доба није било. И са Аустријом склапа уговор којим му се дозвољава да га може увести. По жељи kneжевој, послала је влада из Србије телеграфисту Николу Брзаковића, који је уредио телеграфске линије кроз Црну Гору, и спремио неколико младих Црногораца за телеграфисте.

О свом трошку подигао је knez у спомен свога оца војводе Мирка мост на доњој Зети, чиме је обезбијеђен саобраћај и по зими На позив kneза Николе послала је српска влада инжињера Драгишу Милутиновића, који је начинио план за нову варош на Ђераниној Главици у Бјелопавлићима. Ова варош прозвана је Данилов Град. Затим је knez почео рад на уређењу друма од Црнојевића Ријеке до Котора.

Црна Гора је онда имала врло мали број војске, највише до 25.000 војника. На челу војске стајали су сердари, војводе и други као војне старешине, а командант цијелокупне

војске био је војвода Мирко Петровић. Ова војска није имала скоро никакво војничко уређење. Године 1866, по жељи кнеза Николе, шаље влада кнеза Михаила спремне људе, који су почели уређивати црногорску војску. Те године долазе у Црну Гору артиљеријски капетан Милутин Јовановић, Панта Пејовић, Тодор Којић и Алекса Ђорђевић, који су почели обучавати црногорску војску, по систему којим је онда обучавала војска у Србији. У исто вријеме Србија је учинила знатну помоћ Црној Гори у погледу оружања црногорске војске, давши јој 5000 пушака, батерију брдских топова и осталог војног материјала.

Свога заступника на страни имала је Црна Гора само у Скадру. За Црну Гору имале су стране државе своје претставнике у Скадру и Дубровнику.

Државни приход у Црној Гори није био велик, највише ако је износио до 100.000 форинти.

У свему овоме раду десна рука кнезу Николи, тада неiskusном и невјештом младићу, био је његов, и ако нешколован, али веома бистар и енергичан отац војвода Мирко. Његов утицај на сина био је ванредно јак, тако да је у првим годинама његове владе стварно земљом управљао не кнез него отац му, а послје смрти овога, 20 јула 1867 године, кнез се и даље користио искуством стеченим уза свога оца.

Кнез Никола је по својој дипломатској вјештини познат као један од првих владалаца на Балкану. Он је тај који је одмах послје несрећне војне 1862 године увидио да без јединства Црне Горе са Србијом нема слободе, и да је сваки посебни отпор противу Турске узалудан. Он тражи споразум са Србијом, и прави уговор са кнезом Михаилом године 1866. Између њих склопљен је уговор који, само по себи најбоље говори да је на такав уговор могла пристати само једна несебична душа Србина и црногорског владара, који једино у јединству види спас свога народа. По томе уговору одрекао се кнез Никола престола и сваке власти у корист једног умног владара, кнеза Михаила, и постао је простим грађанином, јер поцијепаност у његовим очима није могла довести до јединства.

Кнез Никола је уопште, а нарочито у својим младим годинама имао гестова који не могу бити подведени под сумњу неискрености, јер иначе би било необјашњиво оно одушевљење, које је у свим српским крајевима, нарочито у Војводини, владало за личност самога кнеза, па преко њега

и за Црну Гору, вјечито на ратној нози и у боју на челу с кнезом. Овдје морамо само нагласити да је одушевљење за Црну Гору, створено код свих Срба још за владе књаза Данила, од Граховске битке, нарочито порасло и достигло своју кулминацију баш за вријеме владе кнеза Николе које је предмет овог нашег рада. Тада се код свег тадашњег мислећег Српства, код Омладине Српске и свих њених радника, ствара култ Црне Горе и њеног кнеза, а нарочито кад он, као један српски владалац, пјева „Онамо 'намо“, једну од најјачих наших патриотских пјесама у којој зове Србе на освету Косова. Без сумње овоме је много допринијело и тадање ултранационално и романтично расположење Срба за своју прошлост и ослобођење, када је свака јача ријеч било од кога, а камоли од једнога владара, била примана ентузијастично.

NACIONAL
 BIBLIOTEKA
 CRNE GORE ĐURĐE
 CRNOJEVIĆ

Л И Т Е Р А Т У Р А

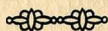
При изради овог рада служио сам се следећом литературом:

- 1 Владимир Ћоровић, „Лука Вукаловић и херцеговачки устанци 1852 до 1862 године.“ Београд, 1923 г.
- 2 Вукова Преписка, књига 7 Београд 1913 године.
- 3 Кечет, „Сердар Екрем Омер-паша (Михаило Латас) из успомена његовог личног секретара Ј. Кечета.“ „Босанска Вила“ за годину 1886 бр. 14 у Сарајеву 1886.
- 4 G. Frilley et Jovan Vlahovitch: Le Monténégro Contemporain, Paris 1876.
- 5 P. Coquelle, Histoire du Monténégro et de la Bosnie, Paris 1895.
- 6 Pierre Marge, Voyage en Dalmatie, Bosnie—Hercegovine et Monténégro, Paris 1912.
- 7 Spiridon Gopčević, Montenegro und die Montegneriner, Leipzig 1877.
- 8 Spiridon Gopčević, Geschichte von Montenegro und Albanien, Gotha 1914.
- 9 Martin Đurđević, Memoari sa Balkana (1858—1878), Sarajevo 1910.
- 10 Ровински, „Черногорија...“, Петроград 1888.
- 11 Ј. Накићеновић, „Лука Вукаловић, херцеговачки велики војвода“, Летопис Матице Српске, књига 116.
- 12 М. Пироћанац, „Кнез Михаило и заједничка радња Балканских Народа.“ Београд, 1895 године.
- 13 Н. Дучић, „Књижевни радови“, књига 3. Београд, 1893.
- 14 Н. Дучић, „Гласник Српског Ученог Друштва“, књига 40, Београд, 1874.
- 15 Ј. Сундечић, „Орлић“ Црногорски годишњак (календар) за годину 1866, 1867, 1868 и 1869. На Цетињу, у кнежевској печатњи.

- 16 Црногорски Министарски Савјет, „Педесет година на престолу Црне Горе од 1860—1910 год.“ Цетиње, 1910.
- 17 Аноним, „Два Петровића-Његоша, владика Данило Петровић и кнез Никола први“ Београд 1896.
- 18 Марко Бацковић, „Црна Гора при крају деветнаестог вијека.“ На Сретење 1894. Мјесто?
- 19 Ђорђе Поповић, „Историја Црне Горе“, Београд 1896.
- 20 Проф. Лазар Т. Перовић, „Двовјековна влада славне куће Петровића-Његоша.“ Цетиње, 1896.
- 21 Н. Р. Минић, „Кратак преглед рада на народном просвјетивању у Црној Гори од године 1860 до данас“. Цетиње, 1910.
- 22 Саво Ђурашковић, „Ријеч двије о Црној Гори и њеном посљедњем господару.“ Београд, 1924.
- 23 Главни Одбор Црногорске Емиграције, „Неколико крвавих слика из албума Петровић-Његошевог дома“, свеска 1, мјесто?, година?, (вјероватно 1898).
- 24 „Записи“ за 1930, 1931 и 1932 годину (из Мемоара кнеза Николе и грађе за историју Црне Горе).
- 25 Ђоровић, „По блиској српској прошлости — Почети владе кнеза Николе „Политика“ 21 септембра 1922 број 5176.“
- 26 Ђоровић, Кнез Никола прилази Аустрији 1862—66 г. „Политика“ 2 октобра 1922, бр. 5187.

Служећи се необјављеним документима из цетињске државне архиве употребио сам све што је било читљиво и очувано, нарочито за вријеме прије рата 1862. На жалост много је писама, истина често и без значаја, немогуће било искористити, јер су иструла. Познато је да је та архива дуго била закопана у земљи, па су многи документи иструнули. Све важније ипак сам могао употребити.

Што се тиче рата од 1862 и прилика после њега мало сам што могао наћи што није било већ познато. Важно је истаћи да и краљ Никола у својим мемоарима о тим догађајима не даје ничега што до данас није било објављено и разрађено. Оскудност у новим подацима несумњива је.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE

ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

ЦИЈЕНА 10.— ДИН.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ